

Текстуальний аналіз усно-історичного свідчення (на прикладі усних інтерв'ю з колишніми «остарбайтерами» Харківської області)

Гелінада Грінченко

Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник.

Випуск 6. – Харків; Київ: Критика, 2004. – С. 151-170.

При використанні матеріалів статті обов'язковим є посилання на її автора з повним бібліографічним описом видання, у якому опубліковано статтю. Дана електронна копія статті може бути скопійована, роздрукована і передана будь-якій особі без обмежень права користування за обов'язкової наявності першої (даної) сторінки з повним бібліографічним описом статті. При повторному розміщенні статті у мережі Інтернет обов'язковим є посилання на сайт Східного інституту українознавства імені Ковальських.

Адреса редакції:

Східний інститут українознавства імені Ковальських («Схід/Захід»), ауд. 4–87,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
пл. Свободи, 6,
Харків, 61077,
Україна.

E-mail: siu.kharkiv@gmail.com

Тел.: +38 057 705 26 30;
+38 096 1555 136

Веб-сайт: <http://keui.univer.kharkov.ua>

© Східний інститут українознавства імені Ковальських

© Автор статті

© Оригінал-макет та художнє оформлення – зазначене у бібліографічному описі видавництва

© Ідея та створення електронного архіву часопису – А. М. Домановський

**ТЕКСТУАЛЬНИЙ АНАЛІЗ
УСНО-ІСТОРИЧНОГО СВІДЧЕННЯ**
(на прикладі усних інтерв'ю в колишніх
«остарбайтерах» Харківської області)

Проблематика і термінологія, пов'язані з вивченням пам'яті як категорії історичного пізнання й усної історії як методу її дослідження, на сьогодні залишаються в центрі дискусій про евристичну цінність категорії *пам'ять* у різних її модифікаціях, структурну і змістовну складову даного феномена. Сучасний стан усно-історичних розвідок вже давно перетнув рубіж суто інструментального (ілюстративного) дослідження усних інтерв'ю й націлений сьогодні, передусім, на аналіз процесів «забування» і «запам'ятовування» минулого і можливостей їх реконструкції, проблем, пов'язаних з маніпулюванням пам'яттю державою як засобом легітимації певних політичних режимів, специфічних «мнемотехнік», що конструюють певні поля історичної самосвідомості різних соціальних груп.

Разом з цим, усні інтерв'ю передбачають вивчення мови, оповіді, наратива як рамкового конструкта в створенні особливої реальності в людській свідомості, відображення в цьому конструкті культурних орієнтирів і практик суспільства й епохи, в яких живе людина, взаємодії індивідуального досвіду окремої людини та історичної пам'яті всього суспільства. У цій статті плануємо зупинитися саме на текстуальному аналізі інтерв'ю, розпочавши його деякими вступними зауваженнями.

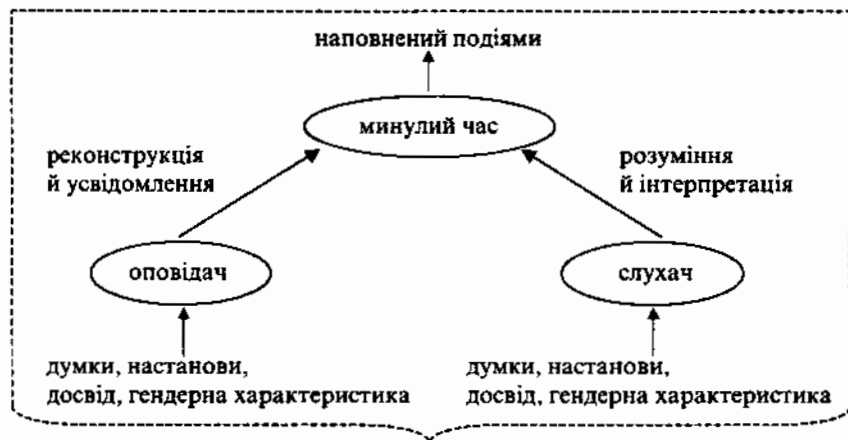
Основу дослідження склала колекція усних інтерв'ю з колишніми «остарбайтерами» міста Харкова, які тепер є членами Харківського міського товариства жертв нацизму. Наша робота щодо запису й транскрибування усних історій тривала протягом останніх півтора року, і сьогодні зібрана колекція нараховує 50 голосових інтерв'ю цифрового формату та, відповідно, стільки ж твердих транскрибованих копій на паперовому носії. Із п'яти основних видів інтерв'ю — біографічного, що в західній літературі має назву *life-story*, генеалогічного (*family-tree*), проблемного (*single-issue*), щоденникового (*diary*) і групового (передусім *focus group discussion*)¹ — нами було обрано проблемно-наративний вид дослідження, що обумовлено низкою причин. Насамперед, специфікою поставленої проблеми, а саме: ви-

вченням пам'яті про один конкретний досвід — перебування на примусових роботах у нацистській Німеччині певної групи людей — колишніх «остарбайтерів». Усні свідчення записувалися в емоційному афективному вигляді, не обмеженому вузькими рамками конкретного опитувальника, при наданні респондентам свободи вибору тем і сюжетів для їхніх оповідань. З цього боку інтерв'ю можна назвати наративними в тому значенні, яке надає наративу Вільям Кронон — описді, що «починається, триває певний період часу і певним чином закінчується, маючи при цьому низку значущих наслідків»³.

Методологічною (процедурною) основою аналізу усно-історичних свідчень у нашому випадку є синтез концептуальних ідей та положень, розроблених як у межах самого напряму усної історії, так і методологічних принципів інших наукових напрямів — об'єктивної герменевтики та екзистенціалізму (перш за все, категорії «погранична ситуація», застосованої до аналізу мотивів, поведінки і самовідчуття людини в екстремальних умовах). У першому випадку виходимо із розуміння суті усної оповіді, запропонованої відомим спеціалістом у цій галузі досліджень, Алессандро Портеллі в його роботі «Особливості усної історії» (вперше італійською мовою надрукована в 1979 році, класичним вважається англійський переклад³), що стала вже хрестоматійною. Її можна звести до кількох тез. Перша і основна — «особливість усних джерел полягає в тому, що вони доносять до нас інформацію не стільки про власне події минулого, скільки про сенс цих подій»⁴. Тут найбільшого значення для дослідника набувають суб'єктивність викладу оповідачем особливостей власного досвіду, спроби інтерпретації та пояснення подій, що минули, які, напевно, мало що додають до «об'єктивної» інформації про ці події, але дають уявлення про їхню психологічну ціну для безпосередніх учасників, стаючи джерелами вивчення механізмів формування колективної та індивідуальної пам'яті та способів їхньої актуалізації. Теза друга — «те, у що вірять інформанти, такою ж мірою складає історичний *факт* (факт того, що люди в це вірять), що й реальна подія»⁵, тому під час аналізу усно-історичного свідчення, поряд з перевіркою фактичної вірогідності, важливе місце має бути відведено саме невідповідності, відхиленню оповіді від реального історичного факту, пояснення якого лише поглибить наше розуміння минулого. І остання теза — про роль самого дослідника у процесі створення усного джерела й подальшої історичної оповіді, в якій спочатку «неупереджений всезнаючий оповідач, який звисока обводить поглядом минуле», виявляється

втягненим у свою оповідь тією ж мірою, якою в неї втягнені всі «носії» усних свідчень — з їхньою «обмеженістю», «неповнотою знань» та «упередженістю».

Серед фундаментальних концепцій інтерпретації усно-історичних свідчень, що лежать в основі нашого підходу до аналізу даного типу джерел, слід назвати також теоретичне посилення відомого соціального антрополога Елізабет Тонкін про те, що в процесі усного інтерв'ю в одній часовій точці відбувається перехрещення оповідача і слухача, а також минулого часу, що переказується, й того, який вже був прожитий і усвідомлений тим, хто говорить⁶. Якщо усну оповідь розглядати як текст (у його найширшому значенні, як будь-який цілісний знаковий комплекс), то аналіз усного інтерв'ю може відбуватися в межах аналізу дискурсивної практики, де дискурс треба розуміти як складне комунікативне явище, що включає: 1) крім тексту, деякі екстралінгвістичні фактори (знання про світ, думки, настанови, цілі адресата) і 2) вплив висловлювання на його одержувача і його (одержувача) внесок у «ситуацію висловлювання»⁷. Схематично це можна зобразити таким чином:

*діалогічний контекст реального історичного часу,
в якому відбувається інтерв'ю*

Третій та останній теоретичний конструкт, на який ми спираємося при проведенні аналізу усно-історичних інтерв'ю, розроблений німецьким спеціалістом у галузі біографічного методу в соціології, Габрієлою Розенталь⁸ (у сучасній російській історіографії поданий досить

широко, доопрацьований та адаптований до пострадянських реалій у працях провідного наукового співробітника Інституту соціології РАН Олени Мещеркіної⁹). Відразу зробимо застереження, що для нас під час аналізу усних джерел соціальна та історична перспективи не є антитетичними, оскільки обидві спрямовані на вивчення людини в суспільстві в його історичному розвитку, де історичний «текст» інтерв'ю обумовлений соціальним структуруванням суспільства і зв'язок між соціальною практикою та змістом опису минулого не викликає сумнівів*. Однак, зовсім різним постає перед нами основне завдання біографічних реконструкцій — для соціологічного дослідження це, наприклад, вивчення соціальної структури суспільства шляхом аналізу взаємодії біографічного досвіду з тими біографічними моделями і схемами, які задає людині суспільство, для історичного — вивчення пам'яті в її різних модифікаціях: колективній, груповій, культурній, індивідуальній та ін.

Метод Г. Розенталя оснований на герменевтичній реконструкції кожного окремого випадку шляхом аналізу життєвого досвіду людини, тобто аналізу генетичного, і аналізу самої оповіді про історію життя, тобто наративного аналізу інтерв'ю як тексту. Подібний підхід передбачає, що в межах генетичного аналізу відбувається реконструкція подій в їхній хронологічній послідовності, а також відтворення того змісту, який ці події мали для людини в той період, коли відбувалися. У свою чергу, аналіз оповіді, або, інакше кажучи, текстуальний аналіз, передбачає відтворення змісту, який людина вкладає в свій конкретний життєвий досвід сьогодні, а також вивчення тієї послідовності (або конструкта), в якій події розташовуються в оповіданні зараз, у наш час. Зупинимось саме на текстуальному аналізі усних свідчень, і, не претендуючи на розкриття питання в усій його складності, торкнемось лише тих його аспектів, які, на наш погляд, мають суттєве значення для всієї проблеми.

У той час, коли генетичний аналіз усних історій націлений, перш за все, на відновлення хронологічної послідовності реальних подій, у текстуальному аналізі головне місце посідає вивчення тематичного поля — сукупності подій або ситуацій, які в оповіданні утворюють той задній план, на тлі якого розкривається певна тема, яка знаходиться в центрі всієї оповіді.

---

* Цікаво, що для Е. Тонкін «спогади є засобом соціальної репродукції в марксистському розумінні»¹⁰.

Аналіз тематичного поля передбачає реконструкцію форми й структури оповідання про життя, тобто того, яким чином розташовуються тематична і часова послідовність епізодів інтерв'ю. Для цього текст розбивається на певні блоки (інакше — наративні сегменти), в основу яких, відповідно до методу Г. Розенталь, покладено ряд критеріїв — зміна стилю тексту, перехід від однієї теми до іншої, зміна осіб, від імені яких ведеться оповідь. Потім відбувається фіксація послідовності окремих епізодів (= блоків = наративних сегментів) і їхня інтерпретація, заснована на абстрагуванні від знання подальших частин тексту і формулюванні різних значень текстуального уривка, виходячи тільки з попереднього та наявного знання. Ці значення (гіпотези) потім порівнюються з послідовностями, які йдуть далі за текстом, внаслідок чого деякі з них підтверджуються, а деякі виявляються помилковими. Мета подібного аналізу* (у випадку, наголосимо ще раз, соціологічного біографічного дослідження) полягає у відтворенні «структури випадку», тобто визначенні закономірностей вибору (або відмови від) будь-якої лінії поведінки із низки потенційних можливостей, відкритих для людини в конкретній ситуації, іншими словами — «реконструкції можливостей у середині суспільства, середовища або інституту «відповідати» на те, що *соціально* відбувається» (формулювання О. Мещеркіної, курсив наш — Г.Г.).

Метод герменевтичної реконструкції окремої події можна застосовувати і для усно-історичних (проблемно-нاراتивних у нашому випадку) інтерв'ю, однак при текстуальному аналізі пропонуємо орієнтуватися не на відтворення «структур випадку», а на вивчення «структур пам'яті», притаманних їй штампів, стереотипів і стійких конструкцій як архетипів колективного несвідомого, символічного контексту, часової децентрації, статусу міжподійних зв'язків й т. ін. (див. нижче). Для цього також пропонуємо розподіл усього транскрибованого тексту інтерв'ю на ряд текстуальних фрагментів, що несуть певне змістовне навантаження, однак в основу їх виділення нам здалося доцільним покласти критерій логічної завершеності і відокремленості *висловлювання* як одиниці мовного спілкування, розробленого в межах теорії мовних жанрів М. М.Бахтіна¹¹.

Конститутивними особливостями висловлювання як одиниці мовного спілкування, а в нашому випадку також як критерію вичлену-

---

* У термінології О. Мещеркіної — секвенційного аналізу (від англ. sequential – послідовний, наступний, подальший).

вання змістових наративних сегментів тематичного поля інтерв'ю з урахуванням його діалогічного контексту є, передусім, зміна мовних суб'єктів, що обрамляє висловлювання, завершеність висловлювання та його зверненість до когось, його «адресність». Під зміною мовних суб'єктів мається на увазі зміна тих, хто говорить, зміна учасників інтерв'ю — інтерв'юєра і людини, яку опитують. Тут необхідно підкреслити, що ця зміна не завжди передбачає «звучання» опонента, а може бути здійснена за допомогою міміки, жестів, вигуків, симетричного, емоційно «підтримуючого» повороту тіла, тобто парата екстралінгвістичними засобами*. Адже будь-яке, в тому числі й проблемно-наративне інтерв'ю, діалогічне за своєю природою; дослідник завжди залучений до процесу створення усного джерела, виходячи зі специфіки мовного спілкування, де «слухач, сприймаючи і розуміючи значення... промови, водночас займає по відношенню до неї активну відповідну позицію..., а пасивне розуміння значень промови, що прослуховується, — лише абстрактний момент реального цілісного активного відповідного розуміння, яке й актуалізується в подальшій реальній відповіді»¹².

Якщо розглядати усно-історичне інтерв'ю як процес, що відбувається в контексті реального історичного часу та об'єктивованих певними соціокультурними факторами, то під час аналізу тематичного поля цього інтерв'ю виникає проблема так званих «попередніх висловлювань», тобто висловлювань своїх чи чужих, «до яких його (респондента — вставка наша, Г.Г.) подане висловлювання вступає в ті чи інші відношення (спирається на них, полемізує з ними, просто припускає, що вони вже відомі слухачу)»¹³. Характерною особливістю усних інтерв'ю, присвячених досвіду перебування колишніх «остарбайтерів» на примусових роботах у Німеччині в зв'язку з цим є відсутність «попередніх висловлювань» як у мета-наративній структурі радянського тоталітарного дискурсу** (де пам'ять про примусову працю, на відміну, наприклад, від

* У даному випадку особливого значення набуває старанність транскрибування і розробка системи графічної передачі цих компонентів інтерв'ю. На сьогодні єдиної методики транскрибування не існує, і в зв'язку з цим нам здається доцільним і обґрунтованим під час роботи з усними джерелами використовувати як «паперову» копію, так і оригінал аудіозапису (перш за все, у тому випадку, якщо збір і аналіз усних свідчень здійснюється одним і тим же дослідником).

** Тут під терміном «дискурс» розуміється система обмежень, яка накладається на необмежене число висловлювань через визначену соціальну або ідеологічну позицію.

пам'яті про блокаду Ленінграда, ніколи не була складовою частиною офіційної пам'яті радянського суспільства про Вітчизняну війну), так і в побутовій повсякденній практиці мовного спілкування, бо сформований у післявоєнні роки страх перед публічним відтворенням минулого досвіду й усвідомлення невизнання цього досвіду офіційною ідеологією та пропагандою призвели до його «придушення» в пам'яті колишніх «остарбайтерів», до «свідомого забування» багатьох епізодів при збереженні розпливчатого «загального фону» прожитих років. Тому плутаність і нелогічність оповіді, які дуже часто зустрічаються в наших інтерв'ю, при зовнішній завершеності висловлювання не завжди пов'язані з очікуванням висловлювання «наступного», а можуть бути орієнтовані на пошук висловлювання «попереднього».

Складність в описі логіки зміни висловлювань, які несуть певне змістове навантаження, пов'язана, на наш погляд, і з конфліктом цільових настанов респондента, що починаються в конфлікті асоціацій (або інтерпретацій, за П. Рикером). Суть даного конфлікту полягає в наступному — при асоціації дослідника з певними соціальними інститутами відбувається більша «цензура змісту», який укладається в оповідь, ніж при асоціації того ж дослідника, наприклад, з представником значно молодшої вікової групи, де цільова настанова оповідання породжує стиль «повчання майбутнім поколінням».

Грунтуючись на теорії висловлювання як одиниці мовного спілкування, можна пояснити й нерівномірну тривалість опису події, явища або процесу в оповіданнях колишніх «остарбайтерів». М.М. Бахтін, визначивши однією з конститутивних ознак висловлювання його зверненість до когось-небудь (або «адресність»), писав, що людина, коли говорить, завжди враховує апперцептивний фон сприйняття (або відповідного розуміння) його мови адресатом — наскільки він обізнаний у ситуації, чи володіє він спеціальними знаннями в якій-небудь галузі, які в цілому його погляди, переконання і упередження, симпатії та антипатії¹⁴ (див. також схему вище). Цим можна пояснити, чому так часто зустрічаються в наших усних свідченнях і відтворюються з усіма подробицями деталі технічних процесів з виробництва якої-небудь заводської чи фабричної продукції (наділення дослідника необхідними знаннями), або довгий ряд особистих характеристик як рідних і близьких, так і нових, знайдених уже в Німеччині, знайомих (уведення дослідника в незнайому йому ситуацію).

Однак тривалість опису події в оповіданні у співвідношенні з тим, скільки часу він тривав у минулому (ще раз підкреслимо, що «тексту-

альною моделлю» події в нашому випадку є певне висловлювання), яку інакше ще називають «швидкістю оповідання», можна пояснити, використовуючи розроблену в межах психологічної науки теорію «психологічного часу особистості»¹⁵. Для нас важливою є наступна ідея авторів теорії — у структурі психологічного часу масштаб події визначається тим впливом, яке він, в уявленні людини, справляє на її життя в цілому, і на його основні сфери зокрема. Звідси зосередження основної уваги респондентів — колишніх «остарбайтерів» — на відтворенні неоцінного досвіду людських стосунків: дружби, любові, взаємовиручки і взаєморозуміння, чому, за визначенням, не було місця в нацистській системі придушення особистості.

У межах теорії психологічного часу особистості можна досліджувати й часові децентрації оповідання, які виявляються в зміщенні часового центру події, що описується на шкалі реального хронологічного часу в бік його віддалення (спроба забути, стерти з пам'яті, деактуалізувати) або наближення, коли респондент розповідає про що-небудь так, ніби воно реально відбувається в наш час. І знову йдеться про психологічну ціну, значущість і рівень впливу події як на оцінку минулого досвіду, так і на оцінку самого себе в цьому досвіді — власній ідентичності «остарбайтера» в її найважливіших складових: громадянській, етнокультурній, родинній, професійній та віковій.

Повертаючись до аналізу тематичного поля усних свідчень колишніх «остарбайтерів», який в нашому випадку заснований на виділенні змістових блоків шляхом вичленування з тексту логічно завершених висловлювань, необхідно також урахувувати послідовність і причини зміни під час оповіді стилю подання матеріалу, стилю тексту оповідання, а саме чергування в інтерв'ю:

1) власне оповідання (як низки пов'язаних між собою послідовних подій);

2) опису (що являє собою якусь статичну структуру);

3) міркування (або аргументації — тобто елементів тексту, які відображають загальні уявлення, стереотипи, думки та настанови оповідача);

4) теоретизування (тобто декларування загальних ідей).

Так, найчастіше опис приходить на зміну власне оповіданню, коли спогади дуже емоційні та болючі для оповідача (триває так звана «нарративна блокада»). Це стосується, насамперед, опису товарних вагонів, в яких «остарбайтери» їхали до місця роботи, опису бара-

ків, в яких жили робітники фабрик і заводів, або опису розпорядку дня та харчування.

Розповідь як така може бути подана в епічній формі, обмежуючись оповіданням про головну подію, навколо якої, немовби на стрижень, нанизуються інші події з великою кількістю описових розширень. Найчастіше це «чоловічі історії», де респондент ставить себе в центр якогось епізоду, і є його активним учасником. Розповіді жінок, у свою чергу, характеризуються значно меншим проробленням ситуації, вони являють собою ніби «сторонній погляд» і подаються так званим «телеграфним стилем».

Виділяючи певні нарративні сегменти оповіді, можуть бути проаналізовані особливості, пов'язані з формальною організацією (або функцією) пам'яті. У даному випадку йдеться про «горизонтальну» та «вертикальну» організацію пам'яті, де «горизонтальна» організація характеризує хронологічну послідовність дискретних подій, згрупованих навколо певних ключових фактів, а «вертикальна» розташовує ці події, починаючи з нижчого, «особистого» рівня до рівня чистої політики, міжнародних або дипломатичних стосунків¹⁶. У нашому випадку цікаві саме «вертикальні» зрушення в режимах пам'яті, коли окремі, значущі для респондента епізоди, розкриваються в контексті важливих воєнних або політичних подій.

Також тут можливий аналіз і символічної функції пам'яті шляхом виділення центральних образів, навколо яких групуються окремі висловлювання. Для усних історій колишніх «остарбайтерів» цими символами стали вже згадані товарні вагони і бараки, суп з брукви, наглядач з закачаними рукавами, дерев'яні черевики та шматок сільної тканини з жовтими літерами OST.

Аналіз формальних ознак оповіді, наприклад, наявність штампів, стійких конструкцій, вказує на те, якою мірою в розповіді інформанта присутня колективна точка зору. Особистістю усних розповідей «остарбайтерів» є наявність політико-ідеологічних постулатів у тих частинах оповіді, які прямо не зв'язані з безпосереднім досвідом перебування на примусових роботах, мабуть тому, що саме цей досвід, як вже було вказано, ніколи не був складовою частиною офіційної пам'яті про війну і не «заріс» загальноновизнаними штампами і кліше. Саме тому риторичні вкраплення рідко логічно поєднуються розповіддю, але часто мають вигляд далеких за стилістикою доповнень. З іншого боку, наявність цих штампів у вступній та заключній частині інтерв'ю свідчить про спробу респондента співвіднести себе з ко-

лективним минулим, вписати власний досвід у національну історію. При цьому в усних свідченнях колишніх «східних робітників» звертає на себе увагу постійне оперування категорією «ми», злиття власного досвіду з множинним досвідом інших людей: «нас гнали», «ми їхали», «нас розподіляли», «ми жили», «ми працювали» й т. ін. Тобто в даному випадку, для того, щоб стати предметом оповіді, досвід піддається узагальненню, а не індивідуалізації, як, наприклад, в усних розповідях ветеранів Великої Вітчизняної війни — учасників бойових дій.

Підсумовуючи викладене, дуже коротко зупинимося на теорії індивідуальної пам'яті, розробленій Центром досліджень сучасної культури університету міста Бірмінгем (її виклад міститься в роботі Алістера Томсона «Легенда про АНЗАК: досліджуючи національну міфологію і пам'ять в Австралії»¹⁷). Суть її полягає в наступному. Людина складає, створює свої спогади для того, щоб надати сенс своєму минулому і теперішньому життю. Це процес пролонгований, заснований на постійній взаємодії та взаємовпливі досвіду і його осмислення, особистої й колективної пам'яті. Ми створюємо свої спогади так, щоб вони давали нам можливість відчувати себе комфортно, зберігати внутрішній спокій і самовладання.

Створення таких «безпечних» спогадів, з одного боку, процес індивідуальний, з іншого — суспільний і публічний, бо спогади створюються таким чином, щоб вони відповідали прийнятним для суспільства образам і поняттям. Інакше людина знаходить притулок у вузькому колі людей з подібним життєвим досвідом — у соціально або політично маргінальній аудиторії.

Для нас це положення є важливим тому, що усні історії «остарбайтерів» являють собою комплекс спогадів «проміжного порядку». Ще остаточно не зникли закритість і маргінальність минулих років, «заборона на пам'ять», яку наклала на них офіційна ідеологія радянської епохи, але в той же час вони поступово стають прийнятними для суспільства, знаходячи свою нішу в межах пострадянського історичного дискурсу. І якщо ми говоримо про особливості усних історій «остарбайтерів», то саме це положення є основною детермінантою їхньої специфіки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Slim H., Thompson P., Bennett O., Cross N. Ways of listening // The oral history reader / Ed. by R. Perks and A. Thomson. — Routledge, 2002. — P. 116-119.

2. Cronon W. A Place for Stories: Nature, History, and Narrative // *Journal of American History*, vol. 78, № 4 (1992). — P. 1367.
3. Portelli A. What makes oral history different // Portelli A. *The Death of Luigi Trastulli and Other Stories: Form and Meaning in Oral History*. — State University of New York Press, Albany, 1991. — P. 45-58.
4. Портелли А. Особенности устной истории // *Хрестоматия по устной истории* / Пер., сост., введение, общ. ред. Лоскутовой М. В. — СПб, 2003. — С. 39.
5. Там же. — С. 40
6. Tonkin E. *Narrating Our Past. The Social Construction of Oral History*. — Cambridge University Press, 1992. — P. 4.
7. Ван Дейк Т. А. Язык. Познание. Коммуникация. — М., 1989. — С. 8; Квадратура смысла. Французская школа анализа дискурса. — М., 1999. — С. 26.
8. Rosenthal G. Reconstruction of Life Stories. Principles of Selection in Generating Stories for Narrative Biographical Interviews // *Narrative Study of Lives*. — Sage, 1993. — Vol. 1. — P. 59-91; Розенталь Г. Реконструкция рассказов о жизни: принципы отбора, которыми руководствуются рассказчики в биографических нарративных интервью // *Хрестоматия по устной истории...* — С. 322-355.
9. Мещеркина Е. Ю. Качественные методы в гендерной методологии // *Гендерный калейдоскоп*. — М., 2001; Мещеркина Е. Ю. Феминистский подход к интерпретации качественных данных: методы анализа текста, интеракции и воображения // *Введение в гендерные исследования*. Ч. 1. Под ред. И. Жеребкиной. — Харьков, СПб, 2001. — С. 197-237; Мещеркина Е. Ю. Жизненный путь и биография: преемственность социологических категорий // *Социс*. — 2002. — № 7. — С. 61-67.
10. Tonkin E. *Narrating Our Past...* — P. 12.
11. Бахтин М. М. Проблема речевых жанров // Бахтин М. М. *Эстетика словесного творчества*. — М., 1979. — С. 237-281.
12. Там же. — С. 246.
13. Там же. — С. 247.
14. Там же. — С. 276.
15. Головаха Е. И., Кроник А. А. *Психологическое время личности*. — К., 1984.
16. Портелли А. Смерть Луиджи Трастулли. Память и событие // *Хрестоматия по устной истории...* — С. 225.
17. Alistair Thomson. *Anzac memories: putting popular memory theory into practice in Australia* // *The oral history reader*. Ed. by R. Perks and A. Thomson. — Routledge, 2002. — P. 300-311.

ОСНОВНІ НАРАТИВНІ СЕГМЕНТИ
ТРАНСКРИБОВАНОГО ІНТЕРВ'Ю
ЄСКИНОЇ ПОЛІНИ ІВАНІВНИ
(1926 р. н.), запис 29.05.03, м. Харків*

1. Во время войны, то есть в 42 году, когда немецкие войска заняли Харьков, было, вы знаете, поголовное, ну как это, «угон», грубо говоря, молодежи и вообще. Мне было тогда в 42 году 15 лет. Простите — .... Ну, так я осталась с мамой в городе. Отец уехал. Уехал, куда... — эвакуировался с заводом. Мама заболела. Из домоуправления все время направляли повестки, по которым люди должны явиться на определенный пункт. Несколько раз меня мама увозила в деревню, до этого, но там тоже были скудные достатки, и все равно пришлось ехать в Харьков.

Последний раз с угрозой домоуправ пришел и застал меня дома, и велел явиться на Данилевского, здесь был текстильный институт, где собирали всех... ну, уезжающих, так сказать. Мама осталась в Харькове. А нас погрузили в эшелон... — это товарные вагоны, и я поехала. Хорошо, что была семья еще и детки в одной женщины, я к ним присоединилась, и мы поехали.

Я не помню, сколько дней мы ехали, но останавливались в Польше. В одно утро открываются вагоны, эти, ну где мы ехали. Спали на этих вот... в соломе. Врываются немецкие офицеры. Ого вже когда мы в город заехали... Я не помню какой город в Польше. Вот не помню и все. И нас стали выгружать в баню. В баню. Ну, ехало очень много людей... Я старалась держаться этой семьи. Вот. Помню, фотографировали, одевали какие-то такие, ну как они, номера. Ну, наверное, для учета же, кто едет. В этой бане заходили запросто офицеры, заходили солдаты — и женщины купались. Благо у меня вот такие волосы были длинные, у меня все было закрыто. Но оно неприятно было. Но так особо не мордовали, как говорят. Помыли нас и опять погрузили, поехали. Останавливались где-то. Вот не помню где, в каких пунктах ...

---

* Повний транскрибований текст інтерв'ю зі збереженням особливостей мови автора друкується з дозволу респондента після попереднього ознайомлення. Курсивом наведено запитання інтерв'юера.

Но привезли под Берлин. Это я хорошо помню, что не в сам Берлин, а под Берлин. Там находилась деревообрабатывающая фабрика, которая в мирное время выпускала рамы, эти вот, двери. Вот. А в военное время — выпускали ящики для снарядов.

Поселили нас в бараках, окруженные, окруженные проволокой. (Может быть некрасиво я говорю? Оно записывается? Фиксируется где-то, да?)

<...>

2. Разместили. В бараке очень много людей находилось. Спали на соломенных топчанах. Кормили очень скудно. Кормили овощами. Брюквой. Очень плохо питались.

Но я побыла там не долго. Однажды, в выходной день, сидела я на нарах с этим... с женщиной, с ребеночком этим вот. Вдруг подходит мужчина, немец-переводчик и с мальчиком таким лет 12-ти... Смотрели, смотрели... эти бараки. Вдруг подходят ко мне. Подходят ко мне, и говорит мальчику — выбирай, кого ты хочешь. А он говори «дизе».

<...> Оказывается, это один из хозяев фабрики хотел выбрать домработницу, или прислугу, как они называются — домработницу.

Ну а переводчик мне и говорит: «Вот тебе повезло! Хочешь ты в сам Берлин ехать? Они хорошие люди», — говорит, — «они не будут тебя обижать. У них тоже две девочки есть и этот один вот мальчик». <...> А я говорю: «Да я боюсь...»

Короче забрали мои вещички, деревянный чемодан с вещичками. Погрузили на машину и повезли меня. Едим мы Берлином. Ну, впечатление такое, что там мирная жизнь, там на всех балконах цветы, люди спокойные. А в нас творилось такое, три раза Харьков же перешел из рук в руки!

Привозят туда. Встречает хозяйка. Дом, конечно, очень хороший. Швейцары, ковры, там. Ну, как... Элита ж тоже. Оказывается, это был директор завода, их там несколько. И поселили меня, вернее привезли меня в этот дом. Лестница такая хорошая. Открывается квартира, встречает меня хозяйка, и встречают две девушки, такие как я, такого же возраста приблизительно. И так радостно встречают меня, не знаю говорить это или нет? — так радостно встречают меня, так радостно. И сейчас же ведут мыть руки, надевают на меня белый фартушек, идem сейчас обед же накрывать на стол. Сразу, тут же, без никаких этих вот.

Ну, мне хозяйка показала как это (делается), на сколько персон, какие приборы. Все, короче говоря. Ну и осталась я здесь жить. Ну,

что я вам скажу? Мне одно понравилось то, что вот некоторые попали девушки в хозяйские такие вот дома. Их кормили отдельно, особенно с ними... они не общались. Ну, короче говоря, мне повезло, я кушала с хозяевами, за одним столом сидела, у меня комнатка хороша. Удивляет то, что, понимаете, так хорошо встретили. Меня удивляет то, что меня так хорошо встретили: «Наша маленькая украинка приехала», — говорят. <...>

Ну что я Вам скажу?

<...>

3. В шесть часов я будила хозяина по телефону. В семь часов я должна была подать кофе ему. Еще все спят, а я уже. Дети ходили в гимназию или в лицей, девочки.

Было все хорошо. Но знаете, люди есть люди, всяко бывает. Хозяйка добрая, но она очень строгая, не только ко мне, но и к своим детям. Мне пришлось однажды получить от нее [смеется] пощечину, хорошую. Но я сама виновата. Я потом убедилась в том, что у них так заведено, что ли. Так, если ты не выполняешь то, что тебе положено, невзирая на то, кто ты — муж, или сын, дочь — ты получишь по заслугам. Да.

Так что же произошло?

Как получилось?.. Понимаете, у них спальни — отдельно девочки, отдельно мальчики их спали. И у них почему-то было заведено... Так оно ж везде, знаете раньше наши жили люди обеспеченные и богатые. Горшки ночные стояли, я выносила, я мыла их. Вынесла два горшка и поставила в коридоре. А меня кто-то позвал, я поставила. Шел мальчишка, как дал, и оно разлетелось все по этому...

Вдруг приходит моя хозяйка, вся красная, и давай меня бить по щекам. Я не ожидала, так все хорошо было. И вдруг отакое вот... Ох...

И тут же она сейчас же — иди подавай, иди то, иди то, иди то...

Видимо плохие вести были со Сталинграда. Там уже начали бомбить, Польшу... Да! Да уже Германию стали американцы бомбить. Видно у них было уже такое настроение. Ну, я и получила. Потом я плакала. Видно у них уже было такое настроение. Ну, я и получила. Потом я плакала целый день. А вечером зашла в свою комнату и так рыдала. Так мне маму жалко было, и я рыдала. А брат у меня на фронте — офицер. Отца не знаю. Отец у меня не родной. Я была очень обижена. Думаю, чего я тем не осталась там, в лагере, не в лагере, при заводе в лагере.

<...>

А к моей хозяйской девочке (девочке-хозяйке) приходила подружка, а подружка эта из старых русских эмигрантов. Были очень богатые, имели золотые прииски <...> Эта девушка в одной группе была, или в одном заведении как там, лицей у них был с моей хозяйской девочкой.

Она русская. Фамилия ее Удинцова-Уральская. Отец имел золотые прииски. И то, когда в 17 году, они конечно эмигрировали и разъезжали, разъезжали по всем странам Европы. Во Франции, в Париже. Где они только... Ну как тогда... Конечно, они свои деньги, как говорится, раструсили, много потеряли, они вже обеднели. Ну, эта девочка приходила. Она ж уже... Больше они уже в Германии находились. Она ж язык знала немецкий, и моя хозяйка попросила ее: «Ириночка, может, ты будешь давать уроки моей девочке, этой Полине, которая с Украины?». Вот. Она говорит: «С удовольствием». Она говорит: «Я буду платить». И вы знаете, один раз в неделю приходила эта девочка, подружка моей Гэли, и учила меня. Я записывала, она все рассказывала о себе, вот, и короче говоря, я таким образом более или менее научилась общаться. Как-то у меня это быстро получилось. И я так хорошо говорила уже. Ну конечно в объеме... хозяйственного, ну такого, семейного общения, хозяйственного.

И таким образом я прожила до тех пор в этой семье, пока не стали интенсивно <...> бомбить Берлин. Американцы бомбили, и бомбили наши уже советские эти вот самолеты. А в них там, как вообще, вы знаете, в Берлине очень много было бункеров. Представляете, что такое бункер? Огромное такое сооружение, железобетонное. И туда бегали, значит, мы прятаться.

И поскольку такая ситуация сложилась, то видимо хозяевам, которые имеют работниц, дали указание: «Сдать». То есть, где-то их определить, потому что надо эвакуироваться. Вже мой хозяин дал распоряжение — мебель, ковры, все паковать, все это... и уезжать. Брала и меня с собой. Возили по всей Германии. Но я, вы знаете, я не помню, где я была. Я помню, где я была, но не помню названия... Я пострадала сейчас, потому что не получила так, как могла получить. Я как хозяйская, вот, получила компенсацию, а могла получить как я и на фабриках работала и на заводе работала.

Короче говоря, у меня впечатление осталось хорошее об этих людях. Не смотря на то... При мне она была своего мальчика за то, что он на пять минут опоздал к обеду. Тут же она с ним расправилась, как и со мной. Значит, это в них это или высокомерие такое или такая вот четкость должна быть.

<...>

4. И вот уже свернули все хозяйство и мы поехали. Поехали, помню где то меня <...> отдали хозяйке гостиницы.

В гостиницу. Там я тоже работала как прислуга. Там немочки работали, хорошие девочки. Но это были более простые люди. Хорошие, душевные, простые люди. Мы так сдружились. Работы очень много было. Работа такая тщательная, ни как-нибудь тят-ляп, а учили. <...> Это хорошее, это все я и сейчас благодарна.

Ну потом... А мои хозяева оставили меня и уехали. Я не знаю, куда они уехали. Я работала в этой хозяйки, а потом пришло, не знаю, откуда пришло, что меня забрали на фабрику. Вот не знаю, почему меня забрали на фабрику! Которая находилась, вот не помню, там или дальше.

Эта фабрика выпускала, выпускала сукно для обмундирования этих военных, ну солдат... и армии, короче говоря. Вот там я работала. Тоже убирала, и туалеты мыла, и цеха убирала. Но как-то это было легко и просто. Почему-то все так хорошо, особенно пожилые немки и старички немцы, очень хорошо относились ко мне. Причем там были военнопленные, французы, бельгийцы, вот, поляки, но они содержались отдельно, а мы две девушки отдельно.

Но здесь я не могу ничего сказать, какого-то насилия или пренебрежения. Конечно, унижения были. Смотрели на нас ну как на врагов все-таки, наверное, или как? Во всяком такое было напряжение, не до всех этих хороших отношений как в мирное время.

5. Да, я забыла еще сказать. Будучи в Берлине, меня моя хозяйка возила в Потсдам. Это очень красивый город! Там есть замок Сан-Сузи, замок кайзера. Но, к сожалению, был закрыт. Что я могу сказать. Территория прекрасная. Та же травочка, ты не смей тронуть ногой! Тот же цветочек, ты не смей его толкнуть! Люди все вот так все берегли.

Была в Берлинском зоопарке. Это меня дочери этой вот хозяйки (водили). Прекрасные девочки! Ну, такие прекрасные девочки! Четыре-пять раз уйдут из дому, приходят — здороваются: «Гутен так, Полинхен, Гутен так, Полинхен. Ауфидерзейн». Мальчик, если со мною что-то говорит, он опустит головку и говорит вот так. Это такое воспитание!.. Сказка.

Мать нигде не работала?

6. А мать имела, знаете что? Типографию в квартире. Она печатала,... для какой-то газеты работала.

К ней еще приходили две девушки, которые печатали на машинке. И даже я отвозила, помню, в центральную эту типографию, слитки эти сначала с мальчиком этим Гельмутом, он меня возил. Потом я сама возила. Короче, они стали мне потом доверять, я уже немного обзнакомилась.

У Вас выходные дни были какие-то?

7. Тоже воскресенье, а я должна пойти купить молочка немножко. Тоже самое сделать, стол накрыть, постели поубирать. ... Квартира 8 комнат огромных, кабинеты. Это все я делала. Я не готовила, я только убирала.

Вы только убирали?

8. Только убирала. Приходила одна полька пожилая, одна приходила обшивать и гладить. Помогали. А только это... И готовить, я не готовила. Ну и потом это вот... Воспоминания хорошие, во всяком случае. Вот в этот берлинский зоопарк меня водили. Причем моя хозяйка даже гордилась: «Дас ист унзере кляйне украинерин» и гладит меня по голове. А люди говорят... «Да? Да? Ой-й-й!!!» И она меня представляет...

Или это высочайшая культура? Понимаете!?

9. Да, я вот не сказала. Когда я, вот не сказала, когда я плакала весь вечер. Стучит в мою комнату мальчик. «Полинхен. Мама прислала вот это...». Я имела карточки, такие же, как и им давали. Были карточки, и я имела такие карточки. На масло, на мясо, на овощи. Буквально на все. И я имела такие карточки. Туда входили и шоколады. Туда входили еще какие-то продукты очень такие вот... Но!... Не смотря ни на что, что он имел такой высокий... Ну все таки ж директор. Мои карточки были такие, как и у всех у них. И я получала, вот эти конфеты, все это... точно, сколько им — и столько и мне. Ни одной конфетки больше, что хозяину, то и мне. Но как это расценить? Стучит этот Гельмут. «Полинхен открой. Вот этот мама прислала тебе. Мы сегодня будем иметь такое удовольствие кушать эти вот...» Все у них было на учете, очень ограничено было.

Что же она прислала?

10. Конфетки. Шоколадные конфеты. Полная тарелочка такая вот Я и от обид и от радости плакала.

И еще, что я скажу. Мой день рождения, например. Стою я, хозяин вот это покушал, уже, уезжает... <...>

Ведет меня хозяйка в большую комнату. Красивая комната, столовая. Вся в коврах, красивая. Моя фотокарточка, помню меня води-

ли фотографироваться, моя фотокарточка, стоят цветы, пирожные, штрумфы, то есть, тогда капроновые чулочки только пошли, у нас еще наверное не было их. Лежали капроновые чулочки, записка и вот эти вот сладости, и меня поздравляют. Хозяин, уходя, поздравил. Хозяйка поздравила. И дети поздравили. Ну, как вам это?!

А его был день рождения. Так меня вот эта Иринка научила как поздравить. И я так отчеканила, с немецким диалектом, с Берлинским диалектом. Они прямо «Ой-йийй!» Они были очень довольны, что я так...

А во что вы одевались?

11. Во что я одевалась? Своих вещичек у меня мало было. Постольку, поскольку девочки... Одна старше меня на год, ей лет 17, а вторая моложе на год или на два.

Полька, полячка приходила обшивала их. У них тоже нельзя было получить, ни кусочка материи, ничего. Все было по карточкам. Обувь там. И вот... почти все они носили, почти все на меня. Они одевали меня так. Единственное, что меня выдавало — это косы. А я говорю, что хочу отрезать. Хозяйка говорит: «Ни за что!» «Ни за что!» «Ни за что!» «Ни за что!» Такие «цопфь»!

Причем надо было носить такие вот голубенькие полосочки, написано белым «Ost». Значит, это был приказ: «Всем приехавшим туда носить... и на улицах «Ost»». Евреи носили «Jude», шестигранные такие вот, поляки тоже что-то носили... Знаки отличия, короче говоря. А мне хозяин с хозяйкой сказали: «Не одевай, не надо, чтобы тебя останавливали». Я же возила вещи типографские...

<...>

12. В 77 лет я уже забыла все. И знаете, вот сейчас помню Берлинский зоопарк, я сейчас говорю: «А я была там!» В Потсдаме, показывают, тогда как раз закрытый был музей... — «Была я там!». А с другими я общалась девушками — там (у них) и кормили плохо, и отдельно они от них совершенно, изолированно... Короче говоря, условия были неважные.

И вот я написала письмо в Берлин, надеясь, что там кто-то жив. Это мне наша вот, Зинаида Ивановна мне написала. Она общается со своими хозяевами, бывшими. Я написала, и вы знаете, не оказалось в Берлине этих людей.

<...>

13. Да. Во время взятия Берлина я была в Берлине опять. <...> Уже первого мая Берлин..., не 9 мая, а первого мая в Берлине уже ка-

питулировали немцы. И так было опасно, ехали танки, эти самые, орудия. 12 тысяч стволов, как уже потом мне сказали, значит, били по Берлину. Ну, как меня, как Бог миловал, нигде не ранена... нигде ничего. Я добралась до Берлина.

А потом был приказ собрать всех и направить во Франкфурт-на-Одере. Там есть другой, там есть... Франкфурт-на-Майне, а это на Одере. Ну и я как все, вышла с чемоданчиком своим, со своими пожиточками этими вот, вещичками. ...А тут, Боже мой, пьяные наши едут, по трупам, ой... ужасно, Да. А вот эти малые гитлерюгенд, как вот этот вот мальчик Гельмут, на чердаках стреляли в нас, они были мобилизованы, как наши комсомольцы, пионеры. Вот так много наших советских солдат погибло, первого числа. Это такое было, что нельзя было протолкнуться, из-за угла немцы били, просто мстили, такие пацаны — и уже стреляли. Вот так было тогда опасно.

Ну, собрали нас, а там стояли наши регулировщицы девочки, которые направляли машины, машин было много, лавина.

И в одном пункте остановили нас, вернее я подошла к этому пункту. Какой-то офицер сказал собирать репатриированных, так сказать. Вот. И везти во Франкфурт. Меня посадили тоже. Там два солдата, один старенький, два молодых. Один старший лейтенант сидел. Так лейтенант на меня злой был: «Вот еще будем тягаться! Остановливать нас будут». А старик говорит: «Возьми девчонку, тоже где-то тут дочка. Не знаю, жива или нет. Тоже». «Ладно! Бросай в кузов». Ну, короче говоря, едем мы, едем, а это из части офицеры, солдаты. Они ездили по лесам и собирали трофеи, машины разбитые. Там много конечно этих солдат немецких пряталось по лесам. Очень опасно было ехать.

До части они до своей везут. И спрашивают, «Ты по-немецки болтаешь что-нибудь?» Я говорю: «Да так». Ну, тогда поедem в это селение, ты договоришься, останемся ночевать. Ты там договоришься. И я договаривалась и немцы так хорошо со мной, потому что хоть что-то понятно.

Ночевали. Ну и что вы думаете, я девочка такая невинная, ни с кем, нигде, потому что я в семье жила, я неспорченная была, я говорю так, как оно было. И вдруг этот старший лейтенант ко мне, хе-хе-хе... приголубил, так говорят, и говорит: «Поскольку ты хорошо, сравнительно, владеешь языком, ты будешь нам помогать. Будешь тех, что ловят по лесам, немцев будешь переводить, в политотделе будешь работать». В политотделе... Ладно, что мне остается делать. Забрали меня в часть... <...>

Короче говоря, я попала в часть, и этот старший лейтенант на мне женился. Это был мой первый муж!

И мы должны были ехать уже домой и что вы думаете. И что вы думаете, привез он меня на Кубань. Он уехал в Германию и больше ко мне не вернулся.

Оказывается, у него была семья и двое детей, на Кавказе, он русский сам. А мне никто ничего не сказал в части. Вот такие товарищи, хорошие. Ну и что? Привез он меня на Кубань и оставил у родных. А мама моя <...> в Харькове оказалась живая. И я с Кубани уехала.

На Кубани у меня вещей много было. Потому, что мой муж ездил в Ляйпциг, я уже говорю, как тогда говорили, и очень много вещей мне хороших сделал... менял на продукты. Он такой пробивной был офицер. Ну короче, вещей было много... Эти вещи у меня уворовали там на Кубани. Родился у меня мальчик. Я приехала... Мой муж больше не приехал ко мне. Почему? Потому, что его, по-видимому, терзали за многоженство, и он видно поехал к своей семье. Хорошо, что у меня мама была, отчим приехал с эвакуации. И что они мне говорят мама и отчим: «Иди учиться. Что же ты? 7 классов...». Ну и короче говоря, я закончила техникум, фельдшерско-акушерскую школу.

А потом работала в военных организациях, в госпиталях работала...

Нашелся другой мужчина. Этот. Жена умерла у него. Вдовец. У него девочка, а у меня мальчик. И мы сошлись и прожили 35 лет. У меня еще два сына. Хорошие ребята, закончили институты. Очень хороший этот второй был. От такая у меня была судьба. Но другие хуже, потому, что в лагерях жили. Вот такая вот история.